

Opdateret tekst til Kommuneplanen, ultimo oktober 2021

Kulturmiljøer og bevaringsværdier

Kulturarven på Samsø omfatter hele fortællingen om samfundsudviklingen frem til i dag. Det vil sige stort set alt, hvad mennesker har efterladt sig gennem tiderne. Kommuneplanen omfatter dog kun de fysiske dele af kulturarven, dvs. fredede eller bevaringsværdige bygninger, fortidsminder, kulturmiljøer og øvrige kulturhistoriske bevaringsværdier.

Udviklingsmuligheder

Kommunalbestyrelsen er bevidst om, at der er væsentlige udviklingsmuligheder forbundet med kulturarven på Samsø. Kulturarven og arkitektonisk kvalitet spiller en rolle, når danskerne beslutter, hvor de vil bo, og når de skal på ferie i Danmark. At integrere kulturarven i den kommunale indsats for at tiltrække nye borgere og turister er derfor en oplagt mulighed, som Kommunalbestyrelsen ønsker at udnytte.

Kulturarven er med til at gøre den fælles historie konkret, og kulturarven giver den enkelte en forståelse af identitet og ophav. Det er en kvalitet i sig selv at møde kulturarven i det daglige. En styrkelse af kulturarven kan således bidrage til øget tilhørsforhold, trivsel og profilering og dermed øge kommunens muligheder for at tiltrække borgere, turister og erhvervsliv.

Værdifulde kulturmiljøer

Kulturmiljøer er geografiske afgrænsede områder, der fortæller noget væsentligt om den samfundsmæssige udvikling.

Forhistorisk tid:

Kanhavekanalen

Kanalen, der er etableret i år 726, er nok Samsøs mest bemærkelsesværdige kulturspor. Kanalen munder mod øst ud i naturhavnen, Stavns Fjord og tolkes i dag som et militærstrategisk anlæg. Med anlæggelsen af kanalen blev det muligt at forflytte en flåde af vikingeskibe mellem farvandene vest og øst for Samsø. En mobil flåde var en forudsætning for at kontrollere sejlads i det sydlige Kattegat.

Kanhavekanalen blev fredet i 1949 og der er i 2015 etableret en kopi af kanalens trækonstruktion og opsat informationstavler

Middelalderen:

Nordby landsby

I 1700 tallet var Norby en af landets største landsbyer og er også i dag med mere end 100 huse en stor landsby. Nordby er historisk set meget interessant, da en meget stor del af den

middelalderlige struktur er bevaret. Ikke mindst vejstrukturen i- og omkring byen er bemærkelsesværdig. Rundt om byen går en ringvej, som også har været der ved udskiftningen og formodentlig længe før.

Landsbyen Besser

Byens langstrakte karakter understreges af gadenettet. Foruden den slyngede hovedgade løber der en øvre og en nedre vej gennem byen. Der er mange fine og velbevarede småhuse i byen, bl.a. en skolebygning fra 1720-erne, Præstegården fra 1753 og dyrlægegården fra 1810 er begge fredede. Landsbyen Besser har særlig kulturhistorisk værdi på grund af byens struktur og bebyggelsen.

Landsbyen Ørby

Indtil 1870-erne var Ørby en forholdsvis almindelig landsby, men i forbindelse med to brande i byen i henholdsvis 1871 og 1873 blev flere af landsbyens gårde lagt ind under Brattingsborg. Og blev der blev opført boliger til landarbejderne på Brattingsborg. Landarbejderhusene og den tætte sammenhæng med Brattingsborg udgør er særlig kulturhistorisk værdi.

Storlandbruget 1536-1750:

Brattingsborg

Hovedbygningen er opført i 1870-71 i såkaldt engelsk stil i røde mursten på en sokkel af beton. Indtil midt i 1800-tallet ejede godset det meste af Samsø. Herregårdslandskabet er domineret af gammel løvskov og store marker og står således i kontrast til de øvrige landskaber på øen.

Landboreformen 1750-1850:

Husmandslodder ved Onsbjerg

Ved Sælvigbugten, nord for Onsbjerg, findes en velbevaret rest af husmandsudstyknings fra 1800-tallet. Jorden her var sandet og lodderne ganske små – fra 0,1 til 0,3 tdl. Det er vigtigt for bevaringen, at jordlodderne fortsat dyrkes.

Bisgård mark husmandsudstyknings

Nord for Onsbjerg findes en husmandsudstyknings, Bisgård Mark. Husmandsbrugene blev oprettet i 1920-erne, og de velbevarede bygninger har ensartet grundplan som en ret vinkel med stuehus og stald. Både husene og deres placering gør husmandsudstyknings bevaringsværdig.

Industrialiseringen og andelstid 1850-1920:

Langør Havn

Langør Havn ligger på en lille odde ved indsejlingen til Stavns Fjord. Havnen var tidligere den eneste med en vanddybde, der gjorde det muligt for større skibe at anløbe Samsø og var indtil 1880-erne øens vigtigste havn. Havnen havde en særlig funktion som hjemsted for kanonbåde under Englandskrigene 1801-14, og i perioden 1831-59, hvor der var kolera karantænestation på Kyholm.

Det lille bysamfund Langør, der består af pakhuse og fiskerboliger, har tidligere haft lodseri, skole og købmandsgård. Byens gamle tolderbolig er bevaret.

Købmandsgården i Ballen

Ballen har været havne- og færgested i hvert fald tilbage til midten af 1800-tallet, hvor færgegården og en købmandsgård blev opført. Købmandsgården har gennem tiden oplevet en vis knopskydning i form af magasiner og lagerbygninger, som er bevaret, og som gør, at komplekset fremstår som en meget fin bevaret købmandsgård. Købmandsgården har bevaringsværdi på grund af bygningerne og den tætte relation til havnen.

Kulturhistoriske bevaringsværdier

Det er en national interesse, at kommunerne i deres planlægning tager hensyn til bevaringsværdierne, så disse kan opretholde deres særlige karakter og betydning og dermed fortsat sikre dem en hensigtsmæssig rolle i fremtiden, og som udgangspunkt sikre de kulturhistoriske bevaringsværdier, der afspejler forskellige dele af den samfundsmæssige udvikling som f.eks. bolig-, arbejds- og produktionsvilkår.

Ilse Made Kilde

Kilden findes på stranden vest for Pillemark på Samsøs sydvestkyst. Kilden er omkranset af en udhulet egestamme. Nationalmuseet har dateret egestammen til år 940 f. Kr., fra den periode, der kaldes ældre bronzealder. Der knytter sig flere lokale sagn til kilden bl.a. om vandets helbredende kraft. Kildens placering på stenstranden og den naturlige erosion på kysten medfører en langsom nedbrydning.

Brundby Mølle (Kolhøj Mølle)

De tidlige vindmøller var såkaldte stubmøller, hvor hele møllehuset blev drejet op mod vinden. Stubmøllen i Brundby er fra begyndelsen af 1600-tallet. Møllen er oprindeligt opført på Endelave men blev flyttet til sin nuværende placering i 1817. Der findes i dag kun 11 stubmøller i Danmark uden for museerne. Møllens placering gør den synlig på meget lang afstand

Kolby Mølle

Møllen er en hollændermølle undermølle i grundmur. Overmøllen er ottekantet opført i træ og oprindeligt beklædt med træspån. Møllen kom til Samsø i 1899 men var oprindeligt opført i Sølbyvad i 1859. Kolby Mølles placering i det åbne land gør den meget synlig og et værdifuldt element i landskabet.

Skanseanlæg fra Englandskrigene 1801-1814

Formålet med skanserne var at beskytte Langør Havn og forhindre engelsk langgang på Samsø. Den karakteristiske grundmodel blandt de bedst bevarede skanser er "redouten", som består af et firsidet voldsystem omgivet af en tør grav. Hele anlægget var omgrænset af palisader. Indgangen var en bro over graven på bagsiden efterfulgt af en snæver passage gennem volden. Der blev bygget skanser på Lilleøre, Besser Rev og Kyholm. Skanserne på Lilleøre og på Besser Rav er særligt velbevarede. På Lilleøre skansen kan man se spor af de bygninger, der har været opført til mandskab og materiel.

Vesborg Fyr

Fyret er et 19 meter højt rotationsfyr opført i 1858. Det runde fyrtårn er bygget sammen med den tilhørende fyrmesterbolig. Fyret er oprindeligt opført i røde sten, men er siden blevet pudset og kalket over. Ved indgangen til Vesborg Fyr området findes endvidere et gammelt krudthus, som oprindeligt var magasinrum for de materialer, der blev brugt til varselsskud for at vejlede de sejlende i tåget vejr. Fyret er i dag et yndet udflugtsmål.

Herregårdsmejeri i Tranebjerg

Herregårdsmejeriet skal ses i sammenhæng med, at godset Brattingsborg tidligere har ejet størstedelen af Samsø. Frem til opførelse af andelsmejerier i slutningen af 1800-tallet stod herregårdsmejerierne for størstedelen af den danske smørproduktion. Mejeriet i Tranebjerg er opført i 1911 og således et ret sent herregårdsmejeri.

I dag anvendes bygningerne til formidling af Samsøs kulturhistorie

Kirker og kirkeomgivelser

- Kirkerne i Nordby, Langør og Besser ligger uden for landsbyerne i det åbne land. De fremstår meget markant i landskabet og er synlige på lang afstand.
- Ørby Kirke ligger i grænsen mellem landsby og åbent land og er ikke så markant og synlig på afstand
- Kirkerne i Kolby, Onsbjerg og Tranebjerg er beliggende inde i landsbyerne. De ligger højere i terrænet end de omkringliggende bebyggelser men fremstår mindre synlige på afstand.

Kommunalbestyrelsen ønsker, at kulturarven på Samsø i videst muligt omfang sikres gennem udarbejdelse af lokalplaner, evt. som led i udarbejdelsen af bevarende lokalplaner for landsbyerne eller som separate lokalplaner for givne kulturværdier. Retningslinjerne for kulturarven skal sikre, at anvendelsen af de udpegede områder ikke ændres til formål, der ødelægger eller forringer de bevaringsværdige kulturminde. Det betyder dog ikke, at arealerne skal fastholde sin nuværende anvendelse, men at en fremtidig anvendelse og ny bebyggelse skal tilpasses de kulturhistoriske interesser.

Retningslinjer for kulturmiljøer og bevaringsværdier

1. Områder udpeget som værdifulde kulturmiljøer, kulturhistoriske bevaringsværdier og kirkeindsigtsområder fremgår af kort.

2. Fredede bygninger og bygninger med høj bevaringsværdi fremgår af Kulturstyrelsens registrering af bevaringsværdige bygninger FBB.

3. Inden for de udpegede værdifulde kulturmiljøer skal de kulturhistoriske værdier i videst muligt omfang beskyttes. Der må derfor normalt ikke nedrives eller opføres byggeri endvidere etableres anlæg, der ødelægger eller i væsentlig grad forstyrrer oplevelsen eller kvaliteten af de kulturhistoriske værdier.

4. Byggeri, anlægsarbejder og andre indgreb i de udpegede værdifulde kulturmiljøer skal ske med størst mulig hensyntagen til de kulturhistoriske værdier.

5. I kirkeindsigtsområder skal hensynet til kirkens status og oplevelsen af kirken fra det åbne land tillægges særlig stor vægt. Byggeri, anlæg og andre indgreb skal placeres og udformes på en måde, der ikke slører eller forringer oplevelsen af kirken og dens umiddelbare omgivelser.

6. Alle lokalplaner skal for fremtiden indeholde bestemmelser om eventuelle kulturhistorisk bevaringsværdige bygninger, beplantninger, diger mv.

7. Alle lokalplaner skal beskrive og respektere eventuelle kirkeomgivelsesfredninger, andre fredninger, kirkeindsigtslinjer og byggelinjer i øvrigt.